

לשכת נשיא הרפובליקה הפדרלית של גרמניה

הנאום באינטרנט:
www.bundespräsident.de
עמוד 1 מתוך 3

נשיא הרפובליקה הפדרלית של גרמניה פרנק-וולטר שטיינמאייר לרגל הקרנת הבכורה של הסרט "ועידת ואנזה" ב-18 בינואר 2022 בברלין

הסרט שאנו עומדים לראות מרשים באיכותו והוא סרט קשה לצפייה, סרט מטריד. תחושת אי הנוחות הראשונית הופכת לאימה, כך לפחות אני הרגשתי. אימה המתמשכת זמן רב, גם לאחר שכתוביות הסיום תמו והמסך השחיר.

כשיוצאים מהקולנוע לרחוב - כמונו היום - או צופים בחדשות בטלוויזיה לאחר מכן, שמים לב כי לרגע אחד מכביד באורכו, שפת אימנו המוכרת לנו כל כך, נשמעת לנו מנוכרת. אנו לא בוטחים בה. מטריד אותנו לפתע שהגרמנית המנהלית, בה מדברים בסרט, משמשת אותנו היום וגם אותן מילים שאנו רגילים לשמוע, כאן ועכשיו, ברחוב או בטלוויזיה.

מהיכן באה תחושת חוסר הנוחות הזאת, מה מקורו של חוסר האמון?

הסרט מציג את פגישת העבודה של בכירי המשטרה והמנהל של המדינה הנאצית, שלימים תהפוך לחלק מההיסטוריה הגרמנית ותיקרא "ועידת ואנזה". הוא מראה כיצד היא הייתה עשויה להתרחש, כי הרי אין אנו יודעים מילה במילה מה נאמר וכיצד.

היידריך הזמין בשמו של גרינג ל"דיון וארוחת בוקר בסיומו". הנושאים היו הרג, חיסול, השמדה ולצידם הוגש קוניאק, כך אמר אדולף אייכמן כשנחקר בירושלים לאחר מכן. סרטו של מתי גשונק הוא עיבוד מילולי, בהרבה קטעים אולי העיבוד המדויק ביותר, לפרוטוקולים של ועידת ואנזה.

מה שאנו רואים וחווים הוא מנגנון אדמיניסטרטיבי משומן המתפקד ללא דופי, תיאום בין-מחלקתי, תבניות ותהליכים שאינם שונים בשום צורה, מלבד תוכן הישיבה, מאלה שקיימים עוד היום במשרדים וברשויות הממשלתיות.

השגרתיות הזו בדיוק היא שטופחת על פנינו, מזעזעת ומערערת את ביטחוננו. גשונק מצליח לביים את הבנאליות של הרוע.

ועידת ואנזה הוא תצלום בזק היסטורי, המציג את הרקע האדמיניסטרטיבי לשואה. ההיסטוריון והמשפטן הנס-כריסטיאן יאש רואה בכך אזהרה גם לחברות המודרניות שלנו המבוססות על הפרדת רשויות, שהמבנים הבירוקרטיים והפוליטיים שלהן חסינים מפני ניצול לרעה, רק כל עוד קיימת חוקה דמוקרטית יציבה המפרידה בין סמכות הממשלה והממשל היציבים באותה מידה, מחד, לבין תהום אידיאולוגית מאידך.

ניתן לזהות היכן נפערו התהומות הללו בפרוטוקולים של ועידת ואנזה, במיוחד בלשונם. שפה משמשת אמצעי להזדהות וגם לניכור. ניתן להשתמש במילים כדי להיות לחלק מדבר מה או כדי למדר אותו. בפרוטוקול ועידת ואנזה זה קורה באופן שונה, אולי קיצוני אף יותר. כל מילה כאן שוללת את משמעותה המקורית או מתכחשת לה. היא לא באה לומר או לציין דבר מה. היא רוצה לערפל עובדות ולפוגג את האחריות על המילים. לננו-מינונים.

הפגישה, כפי שהובאה בפרוטוקול, הופכת אפוא למעשה של אחיזת עיניים, לעתים משונה, לעיתים אפילו גרוטסקית. כל מי שמדבר כאן רוצה להצטיין. עם רעיונותיו ותפיסותיו, הוא רוצה לטעון למען ערכם וחשיבותם שלו ושל הרשות שלו למדינה הנציזו-סוציאליסטית ולקדם אותם, ובו בזמן, הוא מרחיק מעצמו, באמצעות מילים, את הדברים שעליהם הוא מדבר ובהם הוא מעורב.

המשתתפים בוועידת ואנזה ידעו היטב, בדיוק כפי שאנו יודעים היום, מה שהם לא רצו לומר אז: שנושא דיוניהם היה "החיסול המוחלט של יהודי אירופה", כפי שרשם בזמנו יוזף גבלס ביומנו לאחר קריאת הפרוטוקולים, התוכנית המפורטת לפרטי פרטים של רצח אחד עשר מיליון בני אדם. הם החלו בביצוע התכנית כבר זמן רב לפני כן, ובתקופת ועידת ואנזה, במיוחד לאחר תחילת מלחמת ההשמדה נגד ברית המועצות ביוני 1941, היא כבר הוצאה לפועל מאות אלפי פעמים.

מי שמחשיב מדינה מודרנית עם ממשל משלה כגוף רגולטורי ומאזן, לסממן לקדמת הציוויליזציה, חייב להכיר בכך שב-15 העמודים של "פרוטוקול התוצאות", מוצג בפנינו תיעוד להתדרדרותה של מדינה לברבריות המסווה במילים שנבחרו בקפידה.

הפרוטוקול ממחיש כיצד השפה עצמה הופכת לכלי רצח. היא משמשת הן להפשטה והן להסוואת התוכנית האמיתית, כדי "שיהיה ניתן לתקשר באופן אדמיניסטרטיבי" את רצח העם, כפי שמתאר הנס-כריסטיאן יאש, ועל מנת שבאופן זה הוא "יהיה ניתן לניהול על ידי הממשל". השפה אפשרה לחסרי-השם הרבים, מפקידי ממשל, עובדי לשכת הרייך ומשרד החוץ, שוטרים, ועד נהגי קטר, לקחת חלק בגירושם ורציחתם של מיליוני יהודים, ובמקביל הקלה על מצפונם. והיא גם הפכה מיליוני גרמנים לאנשי סוד אילמים.

פרוטוקול ועידת ואנזה הוא כלי נשק ששימש לרצח. ניתן לאתר עד עצם היום הזה את שרידי אבק השריפה שהותיר.

מתי גשונק אינו משרטט את גיבורי סרטו כקריקטורות של בריונים נאצים, כפי שאנו מכירים אותם מסרטים אחרים בנושא, אלא כאותם אנשים שהם היו לפני 1939 ולפחות שניים מהם נשאר לאחר 1945: משפטנים ופקידי מנהל.

גרהרד קלופפר, למשל, ראש מחלקה III בלשכת המפלגה, אחד מהפקידים המשפיעים ביותר בוודאי במדינה הנאצית, בממשק שבין מפלגה למדינה. ב"משפט המינסטריונים", טען כי במהלך ועידת ואנזה נדונה רק "הגירת היהודים". בתגובה להתנגדות נציגי הפרקליטות - "אבל נראה שכבר אז אמרו לך בדיוק מה לעשות עם היהודים", השיב: "אני לא יודע על זה כלום".

"לא ידעתי על זה כלום" - פעמים רבות ניתנה תשובה זו לאחר 1945.

מי שתוהה איזה מין אנשים היו אלה 15 הגברים בוועידת ואנזה, על פי המחקרים, יגיע למסקנה: אלו היו גברים שעשו קריירה בשירות המדינה, חתרן מייצג של האליטה המנהלית. עשרה מהם היו אקדמאים, תשעה מתוך החמישה עשר היו בעלי הכשרה משפטית או פוליטית. שמונה היו בעלי תואר דוקטור.

הדימוי העצמי שלהם כמשפטנים הסתגל, ללא כל בעיה, לתפיסת הגזע הנציזו-סוציאליסטי, משום שמטרת החוק והאידיאולוגיה של המדינה הנאצית הרי לא הייתה שוויון הכלל בפני החוק והגנה על הפרט. "צדק הוא מה שמועיל לעם" - ומטרתו הייתה בידול ומידור לשם "השבחת הגזע".

לאחר 1945, אלה שהשתייכו לאליטות המנהליות עברו את הדה-נאציפיקציה הדרושה לתפקידים וקידומם, לעיתים ללא השלכות, והגנו זה על זה מפני העמדה לדין, זהו פרק מעיק בהיסטוריה המשפטית והמנהלית הגרמנית. כך עדיין עומדים לדין היום כמה סייעים קטנים

קשישים לשואה, בעוד שלא מעטים מהממונים עליהם מעולם לא נתנו את הדין על מעשיהם.

איך יכלה מכונת הרצח של הנציונל-סוציאליזם לפעול בצורה כל כך מושלמת ומה המשמעות של אחריות אישית בדיקטטורה? אלו היו הסוגיות שהעסיקו את חנה ארנדט כל חייה, אולי הסוגיות בה"א הידיעה. היא מראה שמשטרים טוטליטריים אינם רק עושים יד אחת עם הרשע בהתגלמותו, עם שדים ומפלצות, אלא שבמנגנונים כגון אלה, גלגלי שיניים זעירים כה רבים משתלבים זה בזה, עד שאחריות הפרט הופכת לבלתי ניתנת לזיהוי ולא נותרת כל מודעות לאי-צדק. הבנאליות של הרוע היא הבירוקרטיה חסרת הנשמה של הדיקטטורה, שלטון ה"אף-אחד", כפי שכותבת חנה ארנדט.

המטרה של כל הנצחה וזיכרון פשעי המדינה הנאצית היא להבטיח שלעולם לא ישוב הדבר על עצמו. במדינה הדמוקרטית שלנו, כל פרט נושא באחריות, כולל פקידות ופקידים עובדי מדינה ברשויות ומשרדים ממשלתיים הבנויים באופן היררכי. הבה לא נהיה „אף-אחד“. הבה לא נרתע מאחריות. גם לא מהאחריות לומר „לא“ כאשר הדין והאנושיות מנתיבים לנו זאת.